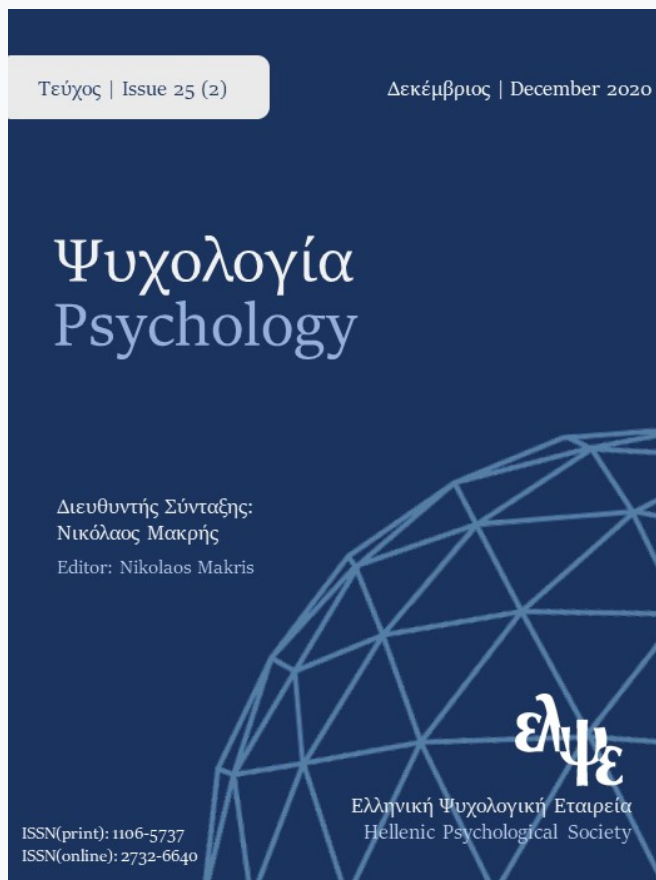

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 25, No 2 (2020)

Special Section: Contemporary Issues in Neuropsychology

The relationship between economic crisis and subjective well-being of Greek University students

Evangelia-Anna Loumakou, Lissy Canellopoulou

doi: [10.12681/psy_hps.25592](https://doi.org/10.12681/psy_hps.25592)

Copyright © 2020, Ευαγγελία-Άννα Λουμάκου, Λίσσυ Κανελλοπούλου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Loumakou, E.-A., & Canellopoulou, L. (2020). The relationship between economic crisis and subjective well-being of Greek University students. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 25(2), 127-141. https://doi.org/10.12681/psy_hps.25592

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ | RESEARCH PAPER

Η Σχέση της Οικονομικής Κρίσης με την Υποκειμενική Ψυχολογική Ευεξία των Φοιτητών στα Ελληνικά ΑΕΙ

Ευαγγελία-Άννα ΛΟΥΜΑΚΟΥ¹, Λίσσυ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ¹¹ Τμήμα Ψυχολογία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, Ελλάδα

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ	ΠΕΡΙΛΗΨΗ
Έλληνες φοιτητές ευεξία, οικονομική κρίση, υποκειμενική ψυχολογική	Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται αν και σε ποιο βαθμό οι αντιληπτές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης συνδέονται με την υποκειμενική ψυχολογική ευεξία των φοιτητών σε ελληνικά ΑΕΙ. Το δείγμα της έρευνας ήταν 203 φοιτητές σε πέντε πανεπιστημιακά ιδρύματα της χώρας (μέση ηλικία: 21,7 έτη). Στους συμμετέχοντες χορηγήθηκαν δύο ερωτηματολόγια. Το πρώτο, αυτοσχέδιο, εργαλείο αξιολογεί τις αντιλαμβανόμενες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Δημιουργήθηκε μέσω μιας εστιασμένης ομάδας συζήτησης, η οποία εξέτασε τις αντιλήψεις οκτώ φοιτητών σχετικά με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στους ίδιους. Η θεματική ανάλυση του υλικού αποτέλεσε τη βάση για τη δημιουργία των προτάσεων του ερωτηματολογίου. Το δεύτερο εργαλείο ήταν το ερωτηματολόγιο ψυχολογικής ευεξίας του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (Bradley, 2013). Επιπλέον, χορηγήθηκε δημογραφικό ερωτηματολόγιο με στοιχεία για το φύλο, την ηλικία και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. Βρέθηκε ότι οι αντιληπτές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης συνδέονται αρνητικά με την υποκειμενική ψυχολογική ευεξία των φοιτητών. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες ανέφεραν ότι έχουν υποστεί τις συνέπειες της οικονομικής κρίσης σε μεγάλο βαθμό. Συγκεκριμένα, έχουν αναγκαστεί να μειώσουν το κόστος της καθημερινής τους ζωής και να προσαρμόσουν τις σπουδές τους στις συνθήκες της οικονομικής κρίσης, ενώ επιπλέον δήλωσαν αρκετά απαισιόδοξοι για την εργασιακή τους προοπτική. Τα ευρήματα συζητούνται σε συνάρτηση με τη διεθνή βιβλιογραφία για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ευημερία των νέων.
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	
Ευαγγελία-Άννα Λουμάκου, Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου, 15784, Αθήνα email: evagelialoum@yahoo.gr	

Τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα μια ευρύτατη σειρά μέτρων αυστηρής λιτότητας, περικοπών και απολύσεων, έχουν οδηγήσει σε συνεχώς εντεινόμενη οικονομική υποβάθμιση των μεσαίων και χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων. Ο Featherstone (2014) σημειώνει ότι δεν υπάρχει καμία άλλη ευρωπαϊκή χώρα που να έχει υποστεί τέτοια κρίση τα τελευταία τουλάχιστον 50 χρόνια. Ο Golemis (2010) υπογραμμίζει ότι από το 2010 η Ελλάδα έχει γίνει το επίκεντρο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του καπιταλισμού. Οι Γεωργαράκης και Δεμερτζής (2015) υποστηρίζουν ότι η Ελλάδα δεν θα είναι ποτέ η ίδια, και ότι η καταστροφή ανθρώπινου και φυσικού κεφαλαίου που έχει συντελεστεί δεν θα είναι αναστρέψιμη ακόμα και όταν η κρίση κοπάσει.

Στην παρούσα έρευνα μελετάμε τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε συνάρτηση με την υποκειμενική ψυχολογική ευεξία. Αυτή ορίζεται ως «η γενική θετική εμπειρία που βιώνει κάποιος στη ζωή του, και μπορεί να χωριστεί σε δύο νέες έννοιες, την ικανοποίηση από τη ζωή καθώς και το επίπεδο ευχαρίστησης» (Diener, 1984, σ. 108). Η ικανοποίηση από τη ζωή ορίζεται ως «η γενική κρίση για το πόσο ικανοποιημένος είναι κάποιος από τη ζωή του και το επίπεδο ευχαρίστησης, ή αλλιώς η ισορροπία ευχάριστου-δυσάρεστου συναισθήματος, δηλαδή τα ευχάριστα συναισθήματα που βιώνει κάποιος αφαιρώντας τα δυσάρεστα και βρίσκοντας έναν άτυπο μέσο όρο» (Diener, 1984, σ. 111). Έχει βρεθεί ότι η ικανοποίηση από τη ζωή είναι σημαντικά χαμηλότερη σε άτομα

© 2020, Ευαγγελία-Άννα Λουμάκου, Λίσσυ Κανελλοπούλου

Άδεια CC-BY-SA 4.0

που έχουν πληγεί από την κρίση και σε χώρες που εμφανίζουν μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας στους νέους, όπως η Πορτογαλία, η Ισπανία και η Ελλάδα (Reeskens & Vandecasteele, 2016). Την παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα μιας σειράς μελετών που πραγματοποιήθηκαν στην Ελλάδα (π.χ. Tsekeris, 2010· Tsoukalis, 2013), η οποία είναι μια χώρα με πολύ υψηλά ποσοστά ανεργίας ειδικά στους νέους, σύμφωνα με την Ελληνική Στατιστική Αρχή (EL.STAT., 2011).

Η σοβαρή οικονομική κρίση στην Ελλάδα έχει αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία του πληθυσμού και γι' αυτό έχει έρθει στο προσκήνιο του ενδιαφέροντος. Συγκεκριμένα, η οικονομική κρίση και η συνεπακόλουθη λιτότητα που επιβλήθηκε, φαίνεται ότι έχουν εξαιρετικά σημαντική επίδραση στην ψυχολογική ευεξία των πολιτών. Ένα κύριος παράγοντας που παίζει ιδιαίτερο ρόλο είναι η ανεργία. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι το να χάνει κανείς την δουλειά του μπορεί να επηρεάζει αρνητικά την ψυχική του υγεία, όπως αποδεικνύεται άλλωστε από έρευνες που συσχετίζουν την ανεργία με τις αυτοκτονικές σκέψεις (Van Hal, 2015). Οι Ποταμιάνος και Γκιτάκος (2015) υποστηρίζουν ότι η ανεργία προκαλεί ψυχολογικά φαινόμενα αντίστοιχα του βιώματος ενός θανάτου. Σε έρευνες που έγιναν στην Πορτογαλία σε εφήβους διαπιστώθηκε ότι το να έχουν άνεργους γονείς κατά τη διάρκεια αυτού του αναπτυξιακού σταδίου μπορεί να προκαλέσει κακή διάθεση, ευερεθιστότητα και να επιφέρει αρνητικές συνέπειες στην αίσθηση της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας (Frasquilho et al., 2014· SEDES, 2012).

Οι Wetzel, Mertens και Robken (2012) συνέκριναν φοιτητές και εργαζόμενους ως προς την υγεία και την ψυχολογική ευεξία. Σύμφωνα με τα ευρήματά τους, οι άνεργες φοιτήτριες αντιλαμβάνονταν τις οικονομικές δυσκολίες ως πολύ απειλητικές συγκριτικά με τις υπόλοιπες ομάδες. Σημειώθηκε ότι παράμετροι ψυχολογικών χαρακτηριστικών, όπως η αυτοεκτίμηση, η αυτοαποτελεσματικότητα και η παθολογική ανησυχία, ήταν ισχυροί δείκτες για τη γενική και την ψυχική υγεία. Στις Ηνωμένες Πολιτείες διερευνήθηκε το πώς αντιλαμβάνονταν την οικονομική κρίση 222 φοιτητές (Stein et al., 2013). Τα ευρήματα της μελέτης έδειξαν ότι υπήρχε ευθεία σχέση μεταξύ της αντίληψης της οικονομικής πίεσης και της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας. Επιπλέον, εκείνοι οι οποίοι χρειαζόταν να κάνουν τις περισσότερες προσαρμογές λόγω της οικονομικής κρίσης ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα καταθλιπτικής διάθεσης και άγχους. Αντίθετα, τόσο οι φοιτητές όσο και οι φοιτήτριες που είχαν αναγκαστεί να κάνουν λιγότερες προσαρμογές λόγω της οικονομικής κρίσης και μπορούσαν να ικανοποιούν τις υλικές τους ανάγκες επαρκώς δήλωναν υψηλότερα επίπεδα ικανοποίησης από τη ζωή. Τέλος, στην ίδια έρευνα σημειώνεται ότι η αντιληπτή οικονομική πίεση δεν ήταν διαφορετική για τις διάφορες ηλικιακές ομάδες φοιτητών (Stein et al., 2013).

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας των Rollero και Tartaglia (2009), η διατήρηση της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας συνδέεται με θετικές προσδοκίες όσον αφορά τα μελλοντικά εισοδήματα και τη δημιουργία οικογένειας. Παράλληλα, αναδεικνύεται ο ρόλος της αισιοδοξίας ως προστατευτικός παράγοντας απέναντι στο στρες και στην έλλειψη ικανοποίησης από τη ζωή. Σε έρευνα που διεξήχθη στον πληθυσμό της Αυστραλίας (Dekker & Schaufeli, 1995) με 38.017 συμμετέχοντες ηλικίας 19-22 ετών ανιχνεύθηκαν, αντίστοιχα, επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην αξιολόγηση της υποκειμενικής ψυχολογικής τους ευεξίας. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, υπολογίζεται ότι η παγκόσμια οικονομική κρίση επηρεάζει έναν γενικό και έντεκα ειδικούς τομείς της ψυχολογικής ευεξίας. Σημειώθηκαν σημαντικές μεταβολές στην ψυχολογική ευεξία στους περισσότερους τομείς της ζωής, εύρημα που υποδεικνύει ότι η υποκειμενική ψυχολογική ευεξία είναι διαβλητή από την οικονομική κρίση. Συνεπώς, τα αποτελέσματα της έρευνας καταδεικνύουν ότι πράγματι η παγκόσμια οικονομική κρίση έχει σημαντική αρνητική επίδραση στην ψυχολογική ευεξία των νέων της Αυστραλίας. Αυτά τα ευρήματα έχουν πολλαπλασιαστική σημασία καθώς η οικονομική κρίση στην Αυστραλία είναι πολύ πιο περιορισμένη από οπουδήποτε αλλού. Οι συγγραφείς καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι περαιτέρω έρευνες που να μελετούν τις επιδράσεις της οικονομικής κρίσης στους νέους σε χώρες όπως η Αμερική, η Αγγλία, ειδικά η Ελλάδα, η Ιταλία, η Ιρλανδία και η Ισπανία, είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Ειδικότερα, διαπιστώθηκε ότι οι τομείς της κοινωνικής ζωής, της γενικής ικανοποίησης από τη ζωή και της ικανοποίησης από την εργασία ή από την

μελλοντική εργασιακή προοπτική ήταν αυτοί που επηρεάστηκαν περισσότερο αρνητικά. Μάλιστα, η μικρή επίδραση που βρέθηκε όσον αφορά την ικανοποίηση από τα χρήματα ισχυροποιεί το επιχείρημα ότι πράγματι όλοι αυτοί οι τομείς έχουν επηρεαστεί από την οικονομική κρίση και δεν έχουν συμπαρασυρθεί απλώς από τη μη ικανοποίηση από τα διαθέσιμα χρήματα. Σε πρόσφατη αναφορά της UNICEF βρέθηκε ότι σε 29 ευρωπαϊκές χώρες, συμμετέχουσες και μη στον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), από το 2007 μέχρι το 2013, η υποκειμενική ψυχολογική ευεξία μειώνεται και παράλληλα αυξάνονται τα καθημερινά συμπτώματα άγχους. Οι μεταβολές αυτές αποδόθηκαν πιθανότατα στην παγκόσμια οικονομική κρίση (UNICEF, ό.π. στο Fanjul, 2014).

Προσδιοριστικοί Παράγοντες της Υποκειμενικής Ψυχολογικής Ευεξίας

Παρά το γεγονός ότι πολλοί ισχυρίζονται πως η ευτυχία δεν είναι δυνατό να αγοραστεί από τα χρήματα, υπάρχει –τουλάχιστον μερικώς– σύνδεση μεταξύ των χρημάτων και της ψυχολογικής ευεξίας (Myers, 2000). Οι Haring, Stock, και Okun (1984) αναφέρουν ισχυρή συσχέτιση της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης με την ψυχολογική ευεξία. Ωστόσο, η συσχέτιση ανάμεσα στο ατομικό εισόδημα και τις μετρήσεις της ευτυχίας είναι μικρότερη. Παρόλα αυτά, η σχέση ανάμεσα στο ατομικό εισόδημα και στην ψυχολογική ευεξία τείνει να αυξάνεται όσο μειώνεται το εισόδημα (Diener et al., 1993). Η τάση αυτή είναι πιθανό να οφείλεται στην ευκολία που δημιουργεί η οικονομική άνεση προκειμένου τα άτομα να αντιμετωπίσουν βασικές ανάγκες, όπως η υγεία, η στέγαση και η διατροφή (Diener et al., 1999).

Η θετική διάθεση, η ικανοποίηση, η αυτοπεποίθηση και η ανθεκτικότητα είναι έννοιες που επηρεάζονται από την εργασία (Argyle, 1999). Σειρά ερευνών έχουν υποδείξει ότι οι άνθρωποι που εργάζονται περιγράφουν τους εαυτούς τους ως πιο χαρούμενους από αυτούς που είναι άνεργοι (Campbel et al., 1976). Πάντως, οι συνταξιούχοι, παρά το γεγονός ότι δεν εργάζονται, φαίνεται να είναι πιο χαρούμενοι από εκείνους που εργάζονται (Argyle, 1999).

Άλλες έρευνες έχουν μελετήσει τον ρόλο του φύλου και της εθνικότητας στην υποκειμενική ψυχολογική ευεξία. Παρόλο που οι γυναίκες είναι πιο ευάλωτες στην κατάθλιψη και οι άντρες στις αντικοινωνικές διαταραχές συμπεριφοράς, συνολικά οι άντρες και οι γυναίκες αναφέρουν παρόμοιο βαθμό ευτυχίας και ικανοποίησης από τη ζωή (Myers, 2000). Έρευνες, επίσης, έχουν δείξει ότι οι Καυκάσιοι αναφέρουν σημαντικά υψηλότερα επίπεδα ευτυχίας από αυτά των Αφροαμερικανών. Οι διαφορές στο επίπεδο ευτυχίας μεταξύ των εθνικών ομάδων μπορεί να οφείλονται εν μέρει σε διαφορές στο εισόδημα, στην εκπαίδευση και στην εργασία. Παρά τη σημαντική συσχέτιση της εθνικότητας με την ευτυχία, όταν παράγοντες όπως τα επίπεδα εργασίας-ανεργίας, εκπαίδευσης και εισοδήματος ελέγχονται, τότε η επίδραση της εθνικότητας στην ευτυχία μειώνεται και γίνεται έως και αμελητέα (Veenhoven, 1994). Η αυτοεκτίμηση είναι επίσης μικρότερη στους Αφροαμερικανούς, το οποίο μπορεί επίσης να επιδρά στην ευτυχία και την ψυχολογική ευεξία (Campbel et al., 1976).

Ερευνητικοί Στόχοι

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τη σχέση της οικονομικής κρίσης με την υποκειμενική ψυχολογική ευεξία των φοιτητών σε ελληνικά ΑΕΙ. Ειδικότερα, οι στόχοι είναι: (α) να διερευνηθεί σε ποιο βαθμό οι φοιτητές αντιλαμβάνονται τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, (β) να αξιολογηθεί η γενική υποκειμενική ψυχολογική τους ευεξία, και (γ) να διερευνηθεί εάν οι αντιληπτές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σχετίζονται με τη γενική υποκειμενική ψυχολογική ευεξία των φοιτητών. Υποθέτουμε ότι οι φοιτητές σε ελληνικά ΑΕΙ θα αναφέρουν ότι αντιλαμβάνονται την οικονομική κρίση και ότι έχουν υποστεί τις επιπτώσεις της, όπως φάνηκε από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση της επίδρασης της κρίσης στους νέους στην Ελλάδα (Τσέκερης, 2010· Τσούκαλης, 2013). Επιπλέον, αναμένουμε ότι η υποκειμενική ψυχολογική ευεξία τους σχετίζεται αρνητικά

με τις αντιλαμβανόμενες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, όπως υποστηρίζεται από τη διεθνή βιβλιογραφία που εξετάζει αυτή τη σχέση (Ποταμιάνος & Γκιτάκος, 2015· Wetzet et al., 2012).

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν 203 άτομα. Πρόκειται για αυτο-επιλεγμένο δείγμα διαθεσιμότητας, το οποίο προέκυψε από φοιτητικό πληθυσμό και συγκεκριμένα από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τη Γεωπονική Σχολή Αθηνών, το Πολυτεχνείο Πατρών, το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και το Πανεπιστήμιο Κρήτης. Συμμετείχαν 160 (78,8%) γυναίκες και 43 (21,2%) άντρες. Η ηλικία τους κυμαινόταν από 18 έως 34 έτη, με μέσο όρο 21,67 έτη και τυπική απόκλιση 2,59 έτη. Οι 70 (34,5%) συμμετέχοντες ήταν εργαζόμενοι, ενώ 133 (65,5%) δεν εργάζονταν. Επιπλέον, για 44 (21,7%) συμμετέχοντες ο ένας ή και οι δύο γονείς ήταν άνεργοι, έναντι 159 (78,3%) συμμετεχόντων των οποίων ο ένας ή και οι δύο γονείς εργάζονταν.

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Αντιληπτές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Το αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο για τη μέτρηση των αντιληπτές επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης περιέχει 20 προτάσεις, στις οποίες οι συμμετέχοντες καλούνταν να δηλώσουν τον βαθμό συμφωνίας ή διαφωνίας τους σε 6/βάθμια κλίμακα τύπου Likert, ως εξής: 1 = «διαφωνώ απόλυτα», 2 = «διαφωνώ», 3 = «διαφωνώ λίγο», 4 = «συμφωνώ λίγο», 5 = «συμφωνώ», 6 = «συμφωνώ απόλυτα». Το συγκεκριμένο εύρος της διαβαθμιστικής κλίμακας επιλέχθηκε αφενός για να υπάρχει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια της μέτρησης και αφετέρου προκειμένου να αποθαρρυνθεί η υιοθέτηση εντελώς ουδέτερης στάσης από τους συμμετέχοντες.

Η κατασκευή του αυτοσχέδιου εργαλείου «Αντιληπτές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης» αποτέλεσε προϊόν μίας εστιασμένης ομάδας συζήτησης (Kueger, 1988), στην οποία συμμετείχαν οκτώ φοιτητές από διαφορετικά πανεπιστημιακά ιδρύματα της Αθήνας, ηλικίας 20 έως 25 ετών. Η επιλογή των συμμετεχόντων έγινε με αυτοδιάθεση μέσω δήλωσης ενδιαφέροντος, κατόπιν αντίστοιχης αίτησης στις διαδικτυακές ομάδες των Σχολών. Οι ενδιαφερόμενοι φοιτητές επιλέχθηκαν έτσι, ώστε να καλύπτεται όσο το δυνατόν ευρύτερα το υπό μελέτη ηλικιακό φάσμα, καθώς και να υπάρχει ικανοποιητική εκπροσώπηση από τα δύο φύλα. Έτσι, επιλέχθηκαν τέσσερις άντρες και τέσσερις γυναίκες. Σκοπός της ομάδας εστίασης ήταν να οδηγήσει σε ένα εργαλείο που θα μπορεί να καταγράφει πώς εκτιμούν και αντιλαμβάνονται οι φοιτητές τις επιπτώσεις της κρίσης στους ίδιους. Η εστιασμένη ομαδική συζήτηση διεξήχθη σε μια πανεπιστημιακή αίθουσα της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, είχε διάρκεια δύο ώρες, ηχογραφήθηκε και απομαγνητοφωνήθηκε εκ των υστέρων. Κατά τη διάρκεια της συζήτησης καταβλήθηκε προσπάθεια ώστε, με τη βοήθεια προσανατολισμένων και στοχευμένων ερωτήσεων που προέκυψαν από την ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας, να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι φοιτητές αντιλαμβάνονται την οικονομική κρίση, ποιες επιπτώσεις έχει στους ίδιους και σε ποιους τομείς. Μετά την απομαγνητοφώνηση της συζήτησης, η θεματική ανάλυση περιεχομένου οδήγησε στην ανάδειξη τριών τομέων όπου οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης είναι ορατές: καθημερινότητα, σπουδές και εργασιακή προοπτική. Από αυτούς τους τομείς προέκυψαν οι 20 προτάσεις του ερωτηματολογίου. Καταβλήθηκε ιδιαίτερη προσπάθεια να χρησιμοποιηθούν αυτούσιες φράσεις που χρησιμοποίησαν οι συμμετέχοντες στην ομάδα εστίασης προκειμένου το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου να είναι όσο το δυνατόν πιο πλήρες, κατανοητό και σαφές.

Υποκειμενική ψυχολογική ευεξία. Το δεύτερο εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα είναι το ερωτηματολόγιο μέτρησης της ψυχολογικής ευεξίας του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (Well-Being

Questionnaire) (Bradley, 2013). Το εργαλείο αυτό δημιουργήθηκε αρχικά για να διερευνήσει πεδία ευεξίας όπως η καταθλιπτική διάθεση και το άγχος και να χρησιμοποιηθεί από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας για την αξιολόγηση των ασθενών που πάσχουν από διαβήτη. Μετράει την υποκειμενική ψυχολογική ευεξία και αποτελείται συνολικά από 22 προτάσεις, οι έξι από τις οποίες βαθμολογούνται αντίστροφα. Εξετάζει τέσσερις τομείς της υποκειμενικής ευεξίας: κατάθλιψη (έξι προτάσεις), άγχος (έξι προτάσεις), ενέργεια (τέσσερις προτάσεις) και ευεξία (έξι προτάσεις). Η κλίμακα βαθμολόγησης είναι 4/βάθμια τύπου Likert και δηλώνει τη συχνότητα με την οποία εμφανίζονται τα συμπτώματα που περιγράφει κάθε πρόταση, ως εξής: 0 = «καθόλου», 1 = «σπάνια», 2 = «συχνά», 3 = «όλη την ώρα».

Τα δημογραφικά δεδομένα του ερωτηματολογίου αφορούσαν το φύλο, την ηλικία, και την εργασιακή κατάσταση των συμμετεχόντων και των γονέων τους (μετρημένη με διχότομη κλίμακα, όπου 0 = «όχι» και 1 = «ναι»).

Διαδικασία

Η συλλογή των δεδομένων έγινε με ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο σε διαδικτυακή πλατφόρμα. Η πρόσκληση για συμμετοχή στην έρευνα αναρτήθηκε σε διαδικτυακές ομάδες φοιτητών σε κοινωνικά δίκτυα. Στην εισαγωγή του ερωτηματολογίου δίνονταν πληροφορίες σχετικά με τον σκοπό της έρευνας και τη διασφάλιση του ανώνυμου και εμπιστευτικού χαρακτήρα των προσωπικών δεδομένων των συμμετεχόντων. Οι ομάδες στις οποίες αναρτήθηκε η πρόσκληση ενδιαφέροντος αποτελούνται από φοιτήτριες και φοιτητές του εκάστοτε ιδρύματος και είναι κλειστού τύπου (απαιτείται άδεια πρόσβασης και αποδοχής). Με αυτή την διαδικασία συλλέχθηκαν 203 έγκυρες απαντήσεις συμμετεχόντων, οι οποίοι και συγκροτούν το δείγμα της παρούσας έρευνας.

Αποτελέσματα

Παραγοντική Δομή των Αντιληπτών Επιπτώσεων της Οικονομικής Κρίσης

Για τη διερεύνηση της εννοιολογικής δομής του ερωτηματολογίου «Αντιληπτές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης» εφαρμόστηκε παραγοντική ανάλυση με τη μέθοδο των κύριων συνιστωσών (principal components) και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (varimax rotation). Η ανάλυση αυτή υπέδειξε τρεις κύριες συνιστώσες που εξηγούσαν συνολικά το 51,5% της διασποράς των δεδομένων. Η ορθογώνια περιστροφή των αξόνων έδωσε την παραγοντική δομή που παρουσιάζεται στον Πίνακα 1.

Η πρώτη κύρια συνιστώσα ονομάστηκε *καθημερινές προσαρμογές* και εξηγεί το 23,4% της συνολικής διασποράς. Το εννοιολογικό της περιεχόμενο σχετίζεται με αλλαγές που έχουν κάνει οι φοιτητές στην καθημερινή τους ζωή και με τα χρήματα που έχουν στην διάθεσή τους εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, καθώς και στον ενδεχόμενο περιορισμό των εξόδων τους στους τομείς που αφορά αυτός ο περιορισμός, όπως για παράδειγμα εξόδους, διακοπές, χόμπι, αγορές, διασκέδαση (π.χ. «έχω περιορίσει το κόστος των εξόδων μου»).

Η δεύτερη κύρια συνιστώσα ονομάστηκε *περιορισμοί σπουδών* και εξηγεί το 14,4% της διασποράς των τιμών. Περιέχει πέντε προτάσεις σχετικές με αλλαγές που οι συμμετέχοντες έχουν αναγκαστεί να κάνουν στον προγραμματισμό ή στο αντικείμενο των σπουδών τους, δηλαδή εάν εξαιτίας της οικονομικής κρίσης έχει χρειαστεί να διαφοροποιηθεί ο προγραμματισμός των σπουδών, το αντικείμενο και ο προσανατολισμός των σπουδών, καθώς και εάν οι ίδιες οι σπουδές έχουν αποκτήσει καθημερινά προσκόμματα και έχουν εν τέλει τεθεί υπό διακύβευση (π.χ. «δυσκολεύομαι να συνεχίσω τις σπουδές μου με επιλογές που απαιτούν πολλά χρήματα»). Η τρίτη κύρια συνιστώσα ονομάστηκε *εργασιακή προοπτική* και εξηγεί το 13,7% της διασποράς.

Πίνακας 1

Παραγοντική Δομή των Προτάσεων του Ερωτηματολογίου για τις Αντιλαμβανόμενες Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης

	Συνιστώσες		
	ΠΡΟΣ	ΣΠΟΥ	ΕΡΓ
5.Πριν κάνω κάποιο έξοδο σκέφτομαι περισσότερο από ό,τι παλιά	0,75		
7.Αναγκάζομαι να βάζω αυστηρές προτεραιότητες ως προς τα έξοδά μου	0,73	0,30	
8.Δεν αγοράζω κάτι απλά επειδή μου αρέσει, αλλά πρέπει ταυτόχρονα να είναι σε καλή τιμή και αναγκαίο	0,70		
3.Έχω περιορίσει το κόστος των εξόδων	0,68		
10.Έχω περιορίσει τη συχνότητα και τη διάρκεια των διακοπών	0,65	0,22	0,24
11.Έχω περιορίσει τα διαθέσιμα χρήματα για διακοπές	0,64	0,28	0,20
6.Νιώθω ενοχές όταν χαλάω χρήματα σε κάτι που αποδεικνύεται ότι δεν μου ήταν απαραίτητο	0,60		0,23
4.Αναζητώ οικονομικές λύσεις στην διασκέδαση (εκδηλώσεις με ελεύθερη είσοδο, συγκεντρώσεις σε σπίτια, φοιτητικές προσφορές, κλπ.)	0,59		0,27
2.Έχω περιορίσει τις εξόδους μου	0,55	0,34	
9.Αναγκάζομαι να κάνω οικονομικό προγραμματισμό από την αρχή του μήνα	0,49	0,35	
1.Έχω περιορίσει τις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου (π.χ. χόμπι, γυμναστήριο, ταξίδια)	0,47	0,45	
14.Δυσκολεύομαι να συνεχίσω τις σπουδές μου		0,79	
12.Έχω αναγκαστεί να δουλέψω λόγω μείωσης του οικογενειακού προϋπολογισμού	0,27	0,67	
15.Δυσκολεύομαι να συνεχίσω τις σπουδές μου με επιλογές που απαιτούν πολλά χρήματα	0,24	0,64	0,24
16.Προσανατολίζω το αντικείμενο των σπουδών μου με κριτήριο να υπάρχει απορροφητικότητα στην αγορά εργασίας		0,53	0,23
13.Προσπαθώ να τελειώσω όσο το δυνατόν πιο γρήγορα τις σπουδές μου, για να πιάσω δουλειά	0,28	0,49	0,24
17.Δεν είμαι αισιόδοξος/η ότι θα βρω δουλειά στον τομέα μου			0,86
18.Δε είμαι αισιόδοξος/η ότι η μελλοντική μου εργασία θα μου εξασφαλίσει οικονομική ανεξαρτησία		0,29	0,82
20.Θα δυσκολευτώ να ζήσω μόνος/η και οικονομικά ανεξάρτητος/η όταν τελειώσω τις σπουδές μου	0,22		0,68
19.Είμαι διατεθειμένος/η να εργαστώ έξω από το αντικείμενό μου			0,57
% εξηγούμενης διασποράς	23,35	14,42	13,70

*Σημείωση. *Ανάλυση κύριων συνιστωσών με ορθογώνια περιστροφή. **ΠΡΟΣ:** Καθημερινές Προσαρμογές **ΣΠΟΥ:** Περιορισμοί Σπουδών. **ΕΡΓ:** Εργασιακή Προοπτική

Περιλαμβάνει προτάσεις που αφορούν στο πώς οι φοιτητές αντιλαμβάνονται την εργασιακή τους προοπτική, την αισιοδοξία γύρω από την εύρεση εργασίας, ή ειδικά την εύρεση εργασίας στον κλάδο τους, καθώς και την οικονομική ανεξαρτησία που είναι δυνατόν να τους προσφέρει η μελλοντική εργασία (π.χ. «δεν είμαι αισιόδοξος/αισιόδοξη ότι η μελλοντική μου εργασία θα μου εξασφαλίζει οικονομική ανεξαρτησία»).

Ο έλεγχος της εσωτερικής συνέπειας των κύριων συνιστωσών έγινε με τον δείκτη α του Cronbach και κατέδειξε ικανοποιητικά επίπεδα αξιοπιστίας: για τις καθημερινές προσαρμογές $\alpha = 0,81$, για τους περιορισμούς των σπουδών $\alpha = 0,73$, και για την εργασιακή προοπτική $\alpha = 0,89$.

Περιγραφικοί Στατιστικοί Δείκτες για το Συνολικό Δείγμα

Η επισκόπηση της βαθμολογίας των τριών παραγόντων του ερωτηματολογίου για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης δηλώνει ότι αυτή γίνεται αντιληπτή από τους συμμετέχοντες, καθώς και στις τρεις περιπτώσεις η μέση τιμή τοποθετείται πάνω από το μεσαίο σημείο της 6/βάθμιας κλίμακας μέτρησης. Πιο ορατές φαίνονται οι επιπτώσεις στην εργασιακή προοπτική ($M = 4,60$) και στις καθημερινές προσαρμογές ($M = 4,50$) και λιγότερο στους περιορισμούς σπουδών ($M = 3,64$). Η μέση τιμή για το σύνολο των αντιλαμβανόμενων επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης είναι 4,25, δηλαδή μεταξύ των σημείων «συμφωνώ λίγο» και «συμφωνώ» της κλίμακας μέτρησης (βλ. Πίνακα 2).

Η βαθμολογία της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας προκύπτει από το αλγεβρικό άθροισμα των προτάσεων για κάθε επιμέρους τομέα (οι τομείς κατάθλιψη και άγχος βαθμολογούνται αντίστροφα). Στον τομέα της κατάθλιψης καταγράφεται μέση τιμή 7,2, η οποία αντιστοιχεί στην περιοχή «σπάνια» της κλίμακας βαθμολόγησης (έγκυρο εύρος: 0-18). Για το άγχος, αντίστοιχα, η μέση τιμή είναι 8,2, δηλαδή αντιστοιχεί στην περιοχή αποκρίσεων μεταξύ «σπάνια» και «συχνά». Η ενέργεια έχει παρατηρούμενη μέση τιμή 5,6, η οποία αντιστοιχεί στην περιοχή μεταξύ «σπάνια» και «συχνά» (έγκυρο εύρος: 0-12). Η ευεξία έχει παρατηρούμενη μέση τιμή 9,1 με έγκυρο εύρος από 0 έως 18, επομένως αντιστοιχεί στην περιοχή «συχνά» της κλίμακας βαθμολόγησης. Ο συνολικός βαθμός της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας είναι 35,4, με έγκυρο εύρος 0-66, δηλαδή δηλώνει μέτριο επίπεδο ευεξίας (βλ. Πίνακα 2).

Πίνακας 2

Περιγραφικοί Στατιστικοί Δείκτες των Αντιληπτών Επιπτώσεων της Οικονομικής Κρίσης και της Υποκειμενικής Ψυχολογικής Ευεξίας για το Συνολικό Δείγμα ($N=203$)

	# προτ.	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>Alpha</i>
Αντιλαμβανόμενες Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης						
Καθημερινές προσαρμογές	11	4,50	0,80	1,73	6,00	0,88
Περιορισμοί σπουδών	5	3,65	1,00	1,60	6,00	0,73
Εργασιακή προοπτική	4	4,60	0,95	2,00	6,00	0,81
Σύνολο ΑΕΟΚ	20	4,24	0,73	2,03	5,77	0,89
Υποκειμενική Ψυχολογική Ευεξία						
Κατάθλιψη	6	7,17	3,40	0,00	14,00	0,75
Άγχος	6	8,17	4,33	0,00	18,00	0,81
Ενέργεια	4	5,59	2,79	0,00	12,00	0,82
Ευεξία	6	9,11	3,83	0,00	18,00	0,83
Σύνολο ΥΨΕ	22	35,36	12,16	5,00	62,00	

*Σημείωση. *Ανάλυση κύριων συνιστωσών με ορθογώνια περιστροφή. ΠΡΟΣ: Καθημερινές Προσαρμογές ΣΠΟΥ: Περιορισμοί Σπουδών. ΕΡΓ: Εργασιακή Προοπτική

Οικονομική Κρίση και Ψυχολογική Ευεξία

Η συνάφεια ανάμεσα στη συνολική βαθμολογία των αντιληπτών επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης και της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας ήταν αρνητικής κατεύθυνσης και στατιστικώς σημαντική, μέτριου προς υψηλού βαθμού, $r = -0,48$, $p < 0,001$. Δηλαδή, περίπου 23% της διασποράς της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας συνδέεται με τις αντιλαμβανόμενες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης (βλ. Πίνακα 3).

Πίνακας 3

Συνάφεια (Δείκτες Pearson r) Μεταξύ των Παραγόντων των Αντιλαμβανόμενων Επιπτώσεων της Οικονομικής Κρίσης και της Υποκειμενικής Ψυχολογικής Ευεξίας

Αντιληπτές Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης	Υποκειμενική Ψυχολογική Ευεξία				
	Κατάθλιψη	Άγχος	Ενέργεια	Ευεξία	Σύνολο ΥΨΕ
Καθημ. προσαρμογές	0,31*	0,32*	-0,39*	-0,34*	-0,40*
Περιορισμοί σπουδών	0,29*	0,33*	-0,30*	-0,35*	-0,38*
Εργασιακή προοπτική	0,30*	0,33*	-0,34*	-0,36*	-0,39*
Σύνολο ΑΕΟΚ	0,37*	0,41*	-0,42*	-0,43*	-0,48*

*Σημείωση . * $p < 0,001$.

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται οι συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων των δύο ερωτηματολογίων. Οι συσχετίσεις αυτές κυμαίνονται από 0,29 έως 0,39 και είναι όλες στατιστικά σημαντικές. Παρατηρούμε ότι οι τομείς κατάθλιψη και άγχος της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας συνδέονται θετικά με τον συνολικό βαθμό και τους παράγοντες των αντιλαμβανόμενων επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Ειδικότερα, η κατάθλιψη συσχετίζεται με τις καθημερινές προσαρμογές, $r = 0,31$, $p < 0,001$, με τους περιορισμούς σπουδών, $r = 0,29$, $p < 0,001$, με την εργασιακή προοπτική, $r = 0,30$, $p < 0,001$, και με τη συνολική μέτρηση των αντιλαμβανόμενων επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης, $r = 0,37$, $p < 0,001$. Το άγχος σχετίζεται θετικά και στατιστικώς σημαντικά με τις καθημερινές προσαρμογές, $r = 0,32$, $p < 0,001$, με τους περιορισμούς σπουδών, $r = 0,33$, $p < 0,001$, με την εργασιακή προοπτική, $r = 0,33$, $p < 0,001$, και με τη συνολική μέτρηση των αντιλαμβανόμενων επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης, $r = 0,41$, $p < 0,001$. Αντίθετα, οι τομείς ενέργεια και ευεξία της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας εμφανίζουν αρνητική συσχέτιση με τις αντιλαμβανόμενες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Συγκεκριμένα, η ενέργεια σχετίζεται με τις καθημερινές προσαρμογές, $r = -0,39$, $p < 0,001$, με τους περιορισμούς σπουδών, $r = -0,29$, $p < 0,001$, με την εργασιακή προοπτική, $r = -0,34$, $p < 0,001$, και με την συνολική μέτρηση, $r = -0,42$, $p < 0,001$. Επιπλέον, η ευεξία σχετίζεται αρνητικά με τις καθημερινές προσαρμογές, $r = -0,34$, $p < 0,001$, με τους περιορισμούς σπουδών, $r = -0,35$, $p < 0,001$, με την εργασιακή προοπτική, $r = -0,36$, $p < 0,001$, και με τη συνολική μέτρηση των αντιλαμβανόμενων επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης, $r = -0,43$, $p < 0,001$.

Εφαρμόστηκε η ανάλυση πολλαπλής γραμμικής παλινδρόμησης για να ελεγχθεί η δυνατότητα στατιστικής πρόβλεψης του συνολικού βαθμού της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας από τις συνιστώσες των αντιλαμβανόμενων επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Οι προβλεπτικοί παράγοντες εισήχθησαν ταυτόχρονα στην εξίσωση παλινδρόμησης (μέθοδος enter). Ο δείκτης πολλαπλής συνάφειας είναι ίσος με -0,48 και ο προσαρμοσμένος συντελεστής προσδιορισμού R^2 είναι ίσος με 0,22. Δηλαδή, 22% της διασποράς της συνολικής ψυχολογικής ευεξίας μπορεί να αποδοθεί στη στατιστική επίδραση των αντιλαμβανόμενων επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης. Η κλίση της γραμμής παλινδρόμησης είναι σημαντικά διαφορετική από το μηδέν, $F(3, 199) = 20,44$, $p < 0,001$. Από την επισκόπηση των συντελεστών παλινδρόμησης διαπιστώνουμε ότι δύο από τους τρεις

προβλεπτικούς παράγοντες συμβάλλουν σημαντικά στη στατιστική πρόβλεψη της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας. Πρόκειται για τις καθημερινές προσαρμογές, $\beta = -3,38$, $t = -2,92$, $p = 0,004$, και την εργασιακή προοπτική, $\beta = -2,96$, $t = -3,26$, $p = 0,001$. Δηλαδή, όσο περισσότερες είναι οι καθημερινές προσαρμογές και όσο μεγαλύτερες οι αλλαγές στις εργασιακές προοπτικές που έκαναν οι φοιτητές εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, τόσο χαμηλότερη είναι η υποκειμενική ψυχολογική ευεξία τους.

Ο Ρόλος Κοινωνικοδημογραφικών Παραγόντων

Εργασιακή κατάσταση των συμμετεχόντων. Είναι αξιοσημείωτο ότι η τρέχουσα εργασιακή κατάσταση των συμμετεχόντων δεν φαίνεται να διαφοροποίησε σημαντικά τις αντιλαμβανόμενες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και την υποκειμενική ψυχολογική ευεξία τους. Οκτώ από τους εννέα ελέγχους με το κριτήριο t για ανεξάρτητα δείγματα κατέληξαν σε στατιστικώς ασήμαντο αποτέλεσμα. Η μοναδική στατιστικώς σημαντική διαφορά εντοπίζεται στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης όσον αφορά τους περιορισμούς σπουδών, όπου – όπως θα ήταν αναμενόμενο– οι εργαζόμενοι φοιτητές ($M = 3,84$, $SD = 1,09$) ανέφεραν οριακά περισσότερους περιορισμούς από τους μη εργαζόμενους φοιτητές ($M = 3,54$, $SD = 0,93$), $t(201) = 2,00$, $p = 0,047$, Cohen's $d = 0,30$, αν και το μέγεθος της επίδρασης κρίνεται μάλλον χαμηλό,

Εργασιακή κατάσταση των γονέων. Όπως και η εργασιακή κατάσταση των συμμετεχόντων, η ανεργία του πατέρα ή/και της μητέρας είχε στατιστικώς σημαντική επίδραση στις αντιλαμβανόμενες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, αλλά σε διαφορετικό τομέα, αυτόν των καθημερινών προσαρμογών. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες με τουλάχιστον ένα γονέα άνεργο ($M = 4,83$, $SD = 0,70$) ανέφεραν περισσότερες καθημερινές προσαρμογές εξαιτίας της οικονομικής κρίσης συγκριτικά με εκείνους που δεν είχαν άνεργο γονέα ($M = 4,41$, $SD = 0,80$), $t(201) = 3,19$, $p = 0,002$, Cohen's $d = 0,56$. Η μετρίου μεγέθους αυτή διαφορά αποτυπώνεται επίσης στον συνολικό βαθμό αντιλαμβανόμενων επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης, ο οποίος είναι σημαντικά υψηλότερος για τους συμμετέχοντες με άνεργους γονείς ($M = 4,49$, $SD = 0,72$) συγκριτικά με εκείνους χωρίς άνεργους γονείς ($M = 4,18$, $SD = 0,73$), $t(201) = 2,45$, $p = 0,015$, Cohen's $d = 0,43$.

Φύλο. Το φύλο φαίνεται να μη διαφοροποιεί ουσιαστικά τις αντιλαμβανόμενες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και την υποκειμενική ψυχολογική ευεξία. Ο έλεγχος με των διαφορών των μέσων όρων με το κριτήριο t για ανεξάρτητα δείγματα ανέδειξε μόνο μία στατιστικώς σημαντική διαφοροποίηση στον τομέα υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας που αφορά το άγχος, όπου οι γυναίκες ($M = 8,57$, $SD = 4,29$) φαίνεται να σημειώνουν υψηλότερη βαθμολογία από τους άντρες ($M = 6,70$, $SD = 4,17$), $t(201) = 2,55$, $p = 0,011$, Cohen's $d = 0,44$, το οποίο υποδεικνύει μέτριο μέγεθος επίδρασης του φύλου στον τομέα του άγχους. Ωστόσο, τα στατιστικώς ασήμαντα αποτελέσματα στους υπόλοιπους οκτώ ελέγχους δηλώνουν ότι το φύλο δεν διαδραματίζει αξιόλογο ρόλο στον τρόπο που οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και την ψυχολογική ευεξία τους.

Ηλικία. Η συνάφεια της ηλικίας με τις αντιλαμβανόμενες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης έδωσε έναν στατιστικώς σημαντικό δείκτη με τη συνιστώσα του περιορισμού σπουδών, $r = 0,22$, $p = 0,001$. Δηλαδή, οι μεγαλύτεροι σε ηλικία συμμετέχοντες τείνουν να αντιλαμβάνονται πιο έντονα τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις σπουδές τους, αν και ο βαθμός της συσχέτισης αυτής είναι μικρός. Κανένας άλλος στατιστικώς σημαντικός δείκτης συνάφειας δεν προέκυψε ανάμεσα στην ηλικία και τις υπόλοιπες συνιστώσες της οικονομικής κρίσης ή τους τομείς της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας.

Συζήτηση

Ο πρώτος στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να μελετήσει εάν και πόσο οι νέοι στην Ελλάδα έχουν επηρεαστεί από την οικονομική κρίση, δηλαδή αν αντιλαμβάνονται τις επιπτώσεις της γενικής οικονομικής δυσπραγίας στις

ζωές τους. Δεύτερο στόχο της έρευνας αποτέλεσε η μελέτη της σχέσης των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης με την υποκειμενική ψυχολογική ευεξία των νέων. Αναφορικά με τους παραπάνω στόχους, και με βάση τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που προηγήθηκε, διατυπώθηκαν δύο υποθέσεις: Πρώτον, οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης θα γίνονται αντιληπτές στους νέους και, δεύτερον, οι επιπτώσεις αυτές θα συνδέονται αρνητικά με την υποκειμενική ψυχολογική ευεξία. Και οι δύο αυτές υποθέσεις επιβεβαιώθηκαν, τουλάχιστον μερικώς. Αντιθέτως, ο ρόλος των κοινωνικοδημογραφικών παραγόντων στην πρόσληψη των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης και στην υποκειμενική ψυχολογική ευεξία δεν βρέθηκε να είναι ιδιαίτερα ισχυρός.

Επιπτώσεις της οικονομική κρίσης

Η πρώτη υπόθεση, ότι δηλαδή οι φοιτητές στα ελληνικά ΑΕΙ αντιλαμβάνονται την οικονομική κρίση και έχουν υποστεί τις επιπτώσεις της, επιβεβαιώθηκε και συμφωνεί με την διεθνή βιβλιογραφία (Καρυναρί, 2010). Συγκεκριμένα, στα αποτελέσματα μας φαίνεται ότι οι φοιτητές αντιλαμβάνονται τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε τρεις βασικούς τομείς. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων αναφέρουν ότι έχουν αναγκαστεί σε αρκετά μεγάλο βαθμό να κάνουν προσαρμογές στην καθημερινή τους ζωή. Οι προσαρμογές αυτές αφορούν περικοπές σε σχέση με τα καθημερινά έξοδα, επιλογή πιο οικονομικών τρόπων διασκέδασης, περιορισμό των δραστηριοτήτων που απαιτούν χρήματα όπως τα χόμπι και τα ταξίδια, ορισμό προτεραιοτήτων, κ.ά.

Αντίστοιχα αποτελέσματα παρατηρήθηκαν στον τομέα της εργασίας. Μεγάλο ποσοστό των συμμετεχόντων δήλωσαν ότι η εργασία σχετίζεται σαφώς με την οικονομική κρίση. Ειδικότερα, δεν είναι καθόλου αισιόδοξοι ότι θα βρουν δουλειά στον κλάδο τους, γι' αυτό και είναι σε μεγάλο βαθμό διατεθειμένοι να εργαστούν σε τομείς έξω από το αντικείμενο ειδίκευσης των σπουδών τους. Ακόμα όμως και με αυτόν τον τρόπο δεν πιστεύουν ότι θα μπορεί η εργασία τους να τους εξασφαλίσει οικονομική ανεξαρτησία και, κατ' επέκταση, πιστεύουν ότι θα δυσκολευτούν να ζήσουν ως οικονομικά ανεξάρτητοι στο μέλλον.

Ο τρίτος τομέας, των σπουδών, φαίνεται να σχετίζεται ελαφρώς λιγότερο με την οικονομική κρίση. Δηλαδή, οι συμμετέχοντες φοιτητές αναφέρουν ότι έχουν αναγκαστεί σε μέτριο βαθμό να κάνουν προσαρμογές στις σπουδές τους. Οι προσαρμογές αυτές αφορούν θέματα όπως ο προσανατολισμός του αντικειμένου σπουδών σε συνάρτηση με την απορροφητικότητα στην αγορά εργασίας, η επιλογή οικονομικών διεξόδων προκειμένου να συνεχίσουν τις σπουδές τους, η άμεση ολοκλήρωση των σπουδών τους ή ακόμα και η εργασία παράλληλα με τις σπουδές τους. Πιθανότατα, αυτή η διαφοροποίηση με τους άλλους τομείς μπορεί να εξηγείται από το γεγονός ότι, εν μέσω οικονομικής κρίσης, οι σπουδές έχουν γίνει προτεραιότητα για το μεγαλύτερο μέρος των φοιτητών και των οικογενειών τους, προκειμένου να επενδύσουν στη μελλοντική εργασιακή προοπτική που μπορούν να εξασφαλίσουν οι σπουδές. Αυτή η υπόθεση αναδύθηκε ιδιαίτερα κατά την εστιασμένη ομάδα συζήτησης. Σε αυτήν οι περισσότεροι συμμετέχοντες δήλωσαν ότι, παρά τις όποιες περικοπές έχουν γίνει στους οικογενειακούς προϋπολογισμούς τους, οι σπουδές είναι το μόνο πεδίο όπου δεν κάνουν «εκπτώσεις» ή κάνουν όσο το δυνατόν λιγότερες.

Συνοψίζοντας, παρόλο που δεν υπάρχει εξωτερικό σημείο αναφοράς για συγκριτική αντιπαραβολή των ευρημάτων μας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οι φοιτητές στα ελληνικά ΑΕΙ δείχνουν να αντιλαμβάνονται τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Τα αποτελέσματά μας είναι σε συμφωνία με προηγούμενες έρευνες στο εν λόγω πεδίο, οι οποίες παρουσιάστηκαν στο θεωρητικό μέρος και περιγράφουν παρόμοια ευρήματα, όπως περικοπές στα έξοδα και απαισιοδοξία για το μέλλον (Μπούρας & Λύκουρας, 2011· Νέοι Οργανωμένοι Ευρωπαίοι Ικανοί [NEOI], 2010· World Health Organisation [WHO], 2012).

Οι κοινωνικοδημογραφικοί παράγοντες δεν φάνηκε να διαφοροποιούν ιδιαίτερα την παραπάνω γενική εικόνα. Ως προς την ηλικία, η απουσία σημαντικών συσχετίσεων μπορεί να αποδοθεί στην ομοιογένεια του δείγματος, λόγω και της φοιτητικής ιδιότητας των συμμετεχόντων. Παρατηρήθηκε μόνο τάση για αυξημένους

περιορισμούς σπουδών στους μεγαλύτερους φοιτητές, το οποίο μπορεί να οφείλεται στο ότι έχουν απομακρυνθεί από την οικογενειακή οικονομική υποστήριξη και αντιμετωπίζουν περισσότερο αυτόνομα τις καθημερινές τους ευθύνες, όπως διαπιστώνουν οι Economou, Madianos, Peppou, Patelakis, και Stefanis (2013). Ως προς το φύλο, από τα αποτελέσματά μας δεν προκύπτουν διαφοροποιήσεις στον τρόπο που οι άντρες και οι γυναίκες αντιλαμβάνονται και βιώνουν τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Η διαπίστωση αυτή συνάδει με τα ευρήματα έρευνας της οργάνωσης ΝΕΟΙ (2010). Ως προς την εργασιακή κατάσταση, οι συμμετέχοντες που δήλωσαν ότι εργάζονται αναφέρουν ελαφρώς αυξημένους περιορισμούς στις σπουδές, εύρημα που μπορεί να ερμηνευθεί από το γεγονός ότι η ίδια η εργασία δημιουργεί αναπόφευκτα προσκόμματα στη φοίτηση, αλλά και πιθανώς επειδή εξαρχής η αναζήτηση εργασίας παράλληλα με τις σπουδές μπορεί να υποδηλώνει χαμηλότερο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο. Αντίστοιχη αύξηση στις καθημερινές προσαρμογές ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης εμφανίζεται στους συμμετέχοντες με άνεργο γονέα. Η ανάγκη για καθημερινές προσαρμογές οφείλεται πιθανώς στον περιορισμένο οικογενειακό προϋπολογισμό εξαιτίας της ανεργίας ενός ή και των δύο γονέων. Το συγκεκριμένο εύρημα υποστηρίζεται στη μελέτη των Kwon, Rueter, Lee, Koh και Ok (2003).

Οικονομική κρίση και ψυχολογική ευεξία

Η δεύτερη υπόθεση, ότι δηλαδή η υποκειμενική ψυχολογική ευεξία των φοιτητών σε ελληνικά ΑΕΙ σχετίζεται αρνητικά με τις αντιληπτές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, επιβεβαιώθηκε και συμφωνεί με την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας (Fragos et al., 2012). Από τα αποτελέσματά μας παρατηρείται συστηματική αρνητική, στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ όλων των συνιστωσών των αντιληπτές επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης και όλων των τομέων της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας. Συνολικά, βρήκαμε ότι σχεδόν το ένα τέταρτο της διασποράς της ψυχολογικής ευεξίας μπορεί να αποδοθεί στις αντιληπτές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, ιδιαίτερος όσον αφορά τις καθημερινές προσαρμογές και την εργασιακή προοπτική. Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με τα ευρήματα σειράς ερευνών (Lee et al., 2002· Stein et al., 2013). Οι έρευνες αυτές, όπως και η παρούσα μελέτη, καταγράφουν ευθεία συσχέτιση μεταξύ της αντίληψης της οικονομικής πίεσης και της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας.

Εξετάζοντας τις επιμέρους συνιστώσες της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας με βάση το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε, βρέθηκε ότι η κατάθλιψη έχει θετική συσχέτιση με τις αντιλαμβανόμενες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι είναι λάθος να συγχέεται η ύπαρξη συνάφειας με τους μέσους όρους των υπό μελέτη μεταβλητών. Η πλειοψηφία των φοιτητών του δείγματός μας ανέφεραν ότι αισθάνονται χρήσιμοι και παραγωγικοί και ότι έχουν σπάνια ή καθόλου καταθλιπτική διάθεση. Ένα μικρό μόνο ποσοστό δεν νιώθουν έτσι. Το άγχος φάνηκε επίσης να έχει θετική συσχέτιση με τις αντιληπτές οικονομικές επιπτώσεις της κρίσης. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων ανέφεραν ότι έχουν «ανήσυχο ύπνο», ότι «πανικοβάλλονται εύκολα» και ότι νιώθουν «αναίτιους φόβους και, σπάνια, μια γενική ανησυχία». Ενώ, λιγότεροι συμμετέχοντες έδωσαν πιο ακραίες απαντήσεις, ότι δηλαδή «νιώθουν έτσι συνέχεια» ή ότι δεν νιώθουν «καθόλου» έτσι. Φαίνεται ότι η συνιστώσα του άγχους σχετίζεται σε ελαφρώς μεγαλύτερο βαθμό από αυτή της κατάθλιψης με την οικονομική κρίση. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης ασκούν σημαντική επίδραση στο άγχος, σύμφωνα και με τις διαπιστώσεις των Economou, Madianos, Peppou, Patelakis και Stefanis (2011). Η συνιστώσα της ενέργειας παρατηρείται να συνδέεται αρνητικά με τις αντιληπτές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Στην συνιστώσα αυτή, η μεγάλη πλειοψηφία των συμμετεχόντων αναφέρουν ότι «νιώθουν εξαντλημένοι», ότι «ξυπνούν κουρασμένοι και έχουν έλλειψη ενέργειας» συχνά έως συνέχεια. Μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός συμμετεχόντων ανέφεραν ότι «δεν αισθάνονται έτσι καθόλου». Από τα παραπάνω συνάγεται ότι οι αντιλήψεις της οικονομικής κρίσης έχουν ιδιαίτερα σημαντική επίδραση σε αυτό τον τομέα. Και η συνιστώσα της ευεξίας βρέθηκε να συσχετίζεται επίσης αρνητικά με τις αντιληπτές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης.

Περίπου οι μισοί συμμετέχοντες δηλώνουν ότι «δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα της καθημερινής τους ζωής και να πάρουν σημαντικές αποφάσεις», καθώς και ότι «νιώθουν ότι η ζωή τους δεν είναι αρκετά γεμάτη».

Όπως συνέβη με τις αντιληπτές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, ο ρόλος των κοινωνικοδημογραφικών παραγόντων στην υποκειμενική ψυχολογική ευεξία βρέθηκε ότι είναι μάλλον περιορισμένος. Ως προς το φύλο, φάνηκε ότι δεν υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις, εκτός από το εύρημα ότι οι γυναίκες ανέφεραν ελαφρώς πιο συχνά συμπτώματα άγχους. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι η υποκειμενική ψυχολογική ευεξία δεν συνδέεται ισχυρά με το φύλο, το οποίο συμφωνεί με την άποψη του Myer (2000). Ούτε η ηλικία βρέθηκε να σχετίζεται με την υποκειμενική ψυχολογική ευεξία. Το εύρημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με άλλες έρευνες (π.χ., βλ. Argyle, 1999), ωστόσο στην παρούσα μελέτη είναι πιθανό να οφείλεται στο γεγονός ότι το εύρος της ηλικίας που εξετάστηκε ήταν σχετικά μικρό. Τέλος, η εργασιακή κατάσταση δεν συσχετίστηκε σημαντικά με κανέναν τομέα της υποκειμενικής ψυχολογικής ευεξίας.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι τα ευρήματα της παρούσας μελέτης βρίσκονται σε συμφωνία με τις περισσότερες έρευνες της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας που εξετάζουν αντίστοιχα θέματα. Φαίνεται να υπάρχει αρνητική σχέση μεταξύ της οικονομικής κρίσης και της ψυχικής υγείας, ειδικά μάλιστα της ψυχολογικής ευεξίας. Η έρευνά μας επικεντρώθηκε σε φοιτητές, μια ομάδα με ιδιαίτερα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τους περιορισμούς που απορρέουν από τη μη τυχαία δειγματοληψία, τα αποτελέσματα έχουν ενδεχομένως ιδιαίτερη σημασία καθώς το αίσθημα κοινωνικής ευεξίας έχει βρεθεί ότι συνδέεται με τη διαρροή νέων επιστημόνων στο εξωτερικό, πέρα και πάνω από τον ρόλο οικονομικών παραγόντων όπως η ανεργία (Artelaris, 2017). Η πιθανή διαμεσολάβηση της υποκειμενικής ευεξίας στη σχέση της οικονομικής κρίσης με την απόφαση των νέων για μετανάστευση είναι μια υπόθεση εργασίας που αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω.

Περιορισμοί και Προτάσεις

Η παρούσα έρευνα είχε ορισμένους περιορισμούς, τους οποίους θεωρούμε σκόπιμο να αναφέρουμε. Στο βαθμό που η δειγματοληψία έγινε διαδικτυακά, το δείγμα περιορίζεται σε έναν πληθυσμό που έχει πρόσβαση σε ή ιδιαίτερη εξοικείωση με το διαδίκτυο (Babbie, 2011). Αν και πλέον η διείσδυση του διαδικτύου είναι αρκετά εκτεταμένη, δεν θα ήταν σωστό να παρακάμψουμε αυτή την υπόθεση. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι πρόκειται για ένα δείγμα αυτοεπιλογής, καθώς η συμμετοχή ήταν εθελοντική και χωρίς αμοιβή. Οι παραπάνω παράγοντες συνδυαστικά ενδέχεται να οδήγησαν στην ανισοκατανομή του φύλου στο δείγμα, η οποία ίσως επηρεάζει – μεταξύ άλλων – τις μετρήσεις της κατάθλιψης, όπως υποστηρίζει ο Myers (2000).

Με βάση τα παραπάνω ευρήματα και την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, προτείνεται να διερευνηθούν στο μέλλον οι υποθέσεις της παρούσας μελέτης σε στοχευμένες ομάδες. Για παράδειγμα, θα είχε ενδιαφέρον να εξεταστεί η σχέση της οικονομικής κρίσης με την υποκειμενική ψυχολογική ευεξία των νέων που δεν είναι φοιτητές, καθώς η κοινωνικοοικονομική κατάσταση μπορεί να λειτουργεί ως ρυθμιστικός παράγοντας στην παραπάνω σχέση. Η σύγκριση μεταξύ φοιτητών και νέων εργαζόμενων θα επιτρέψει να διερευνηθεί ο – σημαντικός, κατά τον Bradburn (1969) – ρόλος της εκπαίδευσης στην υποκειμενική ψυχολογική ευεξία. Αλλά και η πρόσληψη της οικονομικής κρίσης φαίνεται ότι δεν είναι ενιαία, όπως έχει καταδείξει πρόσφατη έρευνα σε Ελλάδα και Ιταλία που μελέτησε τη σημασία της ιδεολογίας και της κοινωνικής ευαλωτότητας (Mari et al., 2017). Παρόμοια ερευνητικά σχέδια εμπλουτίζουν την κατανόησή μας για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης αναδεικνύοντας, δίπλα στις οικονομικές παραμέτρους αλλά και πέρα από αυτές, τον σύνθετο ρόλο κοινωνικών και ψυχολογικών παραγόντων.

Βιβλιογραφία

- Argyle, M. (1999). Causes and correlates of happiness. In D. Kahneman & E. Diener (Eds.), *Well-being: The foundation of hedonic psychology* (pp. 353-373). Russell Sage Foundation.
- Artelaris, P. (2017). Geographies of crisis in Greece: A social well-being approach. *Geoforum*, 84, 59-69. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2017.06.003>
- Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*. Κριτική.
- Bradburn, N. M. (1969). *The structure of psychological well-being*. Aldine.
- Bradley, C. (2013). *Handbook of psychology and diabetes: A guide to psychological measurement in diabetes research and practice* (3rd ed.). Psychology Press.
- Γεωργαράκης, Ν. Γ., & Δεμερτζής, Ν. (2015). *Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας: Κρίση και η Αποδόμηση του πολιτικού*. Gutenberg.
- Campbell, A., Converse, P. E., & Rodgers, W. L. (1976). *The quality of American life: Perceptions, evaluations and satisfactions*. Russell Sage Foundation.
- Dekker, S. W. A., & Schaufeli, W. B. (1995). The effects of job security on psychological health and withdrawal: A longitudinal study. *Australian Psychologist*, 30, 57-63. <https://doi.org/10.1080/00050069508259607>
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 108-111. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, E., Sandvik, E., Seidlitz, L., & Diener, M. (1993). The relationship between income and subjective well-being: Relative or absolute? *Social Indicators Research*, 28, 195-223. <https://doi.org/10.1007/BF01079018>
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276-302. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>
- Economou, M., Madianos, M., Thelretis, Ch., Peppou, L., & Stefanis, C. (2011). Increased suicidality amid economic crisis in Greece. *The Lancet*, 378, 1459. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)61638-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)61638-3)
- EL.STAT. (2011). *Monthly bouletins*. October 2009-May 2011. Retrieved from <https://www.statistics.gr/>
- Fanjul, G. (2014). *Children of the recession: The impact of the economic crisis on child wellbeing in rich countries*. UNICEF Innocenti Research Center.
- Featherstone, K. (2014, February 11). The political challenges of institutional reform in Greece. *Policy Network*. Retrieved 20 May 2019 from <http://www.policy-network.net/pnodetail.aspx?ID=4578&title=The-political-challenges-of-institutional-reform-in-Greece..>
- Fragos, C., Sotiropoulos, I., Orfanos, V., Toudas, K., & Gkika, E. (2012). The effect of the Greek economic crisis on eating habits and psychological attitudes of young people: A sample survey among Greek university students. In S. I. Ao, L. Gelman, D, W, L, Hukins, A, Hunter, & A. M. Korsunsky (Eds.), *Proceeding of the world congress on Engineering*, (Vol. 1, 34-56). Newswood Ltd.
- Frasquilho, D., Caldas-de-Almeida, J. M. C., Gaspar, T., & de Matos, M. G. (2014). Does age matter? Parental employment status influence on psychological well-being: Findings from the national study of Portuguese schoolchildren. *Journal of Child and Adolescent Psychology*, 5(1), 57-71.
- Golemis, H. (2010). Can PIIGS fly? Transform! *European Journal for Alternative Thinking and Political Dialogue*, 6(1), 129-136.
- Haring, M. J., Stock, W. A., & Okun, M. A. (1984). A research synthesis of gender and social class as correlates of subjective well-being. *Human Relations*, 37, 645-657. <https://doi.org/10.1177/001872678403700805>
- Kapuvári, V. (2010). Psychological effects of economic recession and unemployment. *European Journal of Mental Health*, 6, 83-93. <https://doi.org/10.5708/EJMH.6.2011.1.4>
- Krueger, R.A. (1988). *Focus groups: A practical guide for applied research*. Sage.
- Kwon, H., Rueter, M. A., Lee, M., Koh, S., & Ok, S. W. (2003). Marital relationships following the Korean economic crisis: Applying the family stress model. *Journal of Marriage and Family*, 65, 316-325. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00316.x>
- Lee, S. L., Leung, J., Chiu, C. Y., & Maggenis, P. (2002). Economic adversity and psychological health: Does monitoring help? *Journal of Social and Clinical Psychology*, 21, 116-128. <https://doi.org/10.1521/jscp.21.2.116.22517>

- Mari, S., Volpato, C., Papastamou, S., Chrysochoou, X., Prodromitis, G., & Pavlopoulos, V. (2017). How political orientation and vulnerability shape representations of the economic crisis in Greece and Italy. *International Review of Social Psychology*, 30(1), 52-67. <https://doi.org/10.5334/irsp.95>
- Μπούρας, Γ., & Λύκουρας, Λ. (2011). Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην ψυχική υγεία. *Εγκέφαλος*, 48, 54-61.
- Myers, D. (2000). The funds, friends, and faith of happy people. *American Psychologists*, 55, 56-67. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.56>
- Νέοι Οργανωμένοι Ευρωπαίοι Ικανοί [ΝΕΟΙ]. (2010, 3 Ιουνίου). *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε 30 Νοεμβρίου 2020 από <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=352133..>
- Ποταμιάνος, Γ., & Γκιτάκος, Β. (2015). Το βίωμα της ανεργίας. Παπαζήσης.
- Reeskens, T., & Vandecasteele, L. (2016). Hard times and European youth. The effect of economic insecurity on human values, social attitudes and well-being. *International Journal of Psychology*, 52(1), 1-12. <https://doi.org/10.1002/ijop.12387>
- Rollero, C., & Tartaglia, S. (2009). Preserving life satisfaction during the economic crisis. Which factors can help? *Psicologia Politica*, 39, 75-87.
- SEDES. (2012). *O impacto da crise no bem-estar dos Portugueses*. SEDES.
- Stein, C. H., Hoffmann, E., Bonar, E. E., Leith, J. E., Abraham, K. M., Hamill, A. C., Kraus, S. W., Gumber, S., & Fogo, W. R. (2013). The United States economic crisis: Young adults' report of economic pressures, financial and religious coping and psychological well-being. *Journal of Family and Economic Issues*, 34(2), 200-210. <https://doi.org/10.1007/s10834-012-9328-x>
- Tsekeris, C. (2010). Chaos and unpredictability in social science. *Contemporary Social Science*, 10(1), 1-14. <https://doi.org/10.1080/21582041.2015.1010340>
- Tsoukalis, L. (2013). International bubbles, European currency union, and national failures: The case of Greece and the euro-crisis. In A. Triantafyllidou, R. Gropas & H. Kouki (Eds.), *The Greek crisis and European modernity. Identities and modernities in Europe* (pp. 145-256). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137276254_2
- Van Hal, G. (2015). The true cost of the economic crisis on psychological well-being: A review. *Psychological Research and Behavior Management*, 8, 17-25. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S44732>
- Veenhoven, R. (1994). *World database of happiness: Correlates of happiness: 7837 findings from 603 studies in 69 nations 1911-1994* (Vols. 1-3). Erasmus University Rotterdam.
- Wetzel, K., Mertens, A., & Robken, H. (2012). How does the economic crisis affect the psychological well-being? Comparing college and students and employees. *Higher Educational Journal*, 18, 1-9.
- World Health Organization. (2012, 27 August). *Risks to mental health: An overview of vulnerabilities and risk factors* (discussion paper). WHO Department of Mental Health and Substance Abuse. Retrieved 15 September 2020 from https://www.who.int/mental_health/mhgap/risks_to_mental_health_EN_27_08_12.pdf.

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ | RESEARCH PAPER

The Relationship between Economic Crisis and Subjective Well-Being of Greek University Students

Evangelia-Anna LOUMAKOU¹, Lissy CANELOPOULOU¹¹ Department of psychology/ National and Kapodistrian University of Athens, Athens, Greece

KEYWORDS

economic crisis,
Greek students,
subjective well-being

CORRESPONDENCE

Evangelia-Anna Loumakou,
Department of Psychology,
National and Kapodistrian
University of Athens, Zografou
15784, Athens Greece
email:
evagelialoum@yahoo.gr

ABSTRACT

In this study, we examine the relationship between the perceived effects of the economic crisis on the subjective well-being of Greek University students. The sample consisted of 203 students in five institutions of higher education across the country (mean age: 21,7 years). Participants were administered two questionnaires. The first tool explored the perceived consequences of the economic crisis. Its construction was based on thematic analysis of a focus group discussion. The discussion explored the perceptions of a group of eight students on how and to what extent they were affected by the economic crisis. The second tool was the psychological well-being questionnaire of the World Health Organization (Bradley, 2013). Demographic data regarding sex, age, and SES were also collected. Findings suggested a negative association between the perceived effects of the economic crisis and the subjective well-being of students. Furthermore, participants seemed to realize the significant impact of the economic crisis in their lives. Specifically, they reported that they had to reduce daily expenses and to adjust their studies taking into account the economic crisis. They also declared pessimism regarding future employment. Findings are discussed in light of the literature on the effects of the economic crisis on young people.